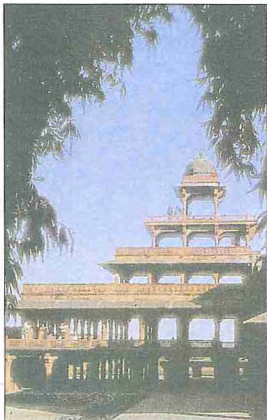

FETİHPÜR SİKRI

Bâbürlüler'in
1574- 1586 yılları arasındaki
başşehri.

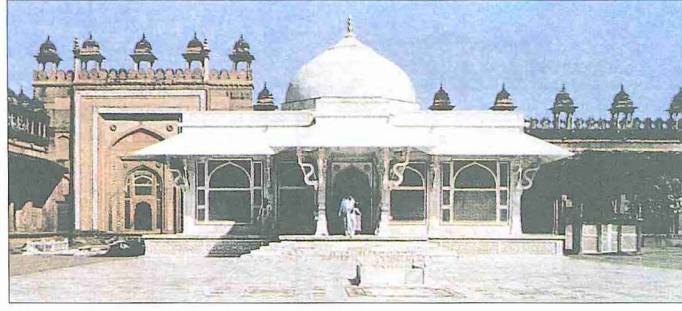
Hindistan'ın Utar Pradeş eyaletinde Agra'nın 37 km. güneybatısında yer alır. Ekber Şah, Sikri köyü yakınlarında bir mağarada yaşayan Çiştîye tarikatı şeyhlerinden Selîm Çiştî'yi ziyaret ettiğinde (1569) şeyhin erkek çocuğu olmayan sultana yakında bir oğlunun doğacağını müjdelemesi üzerine burada bir saray inşa ettirdi ve Selîm adını verdiği oğlunun (Cihangir) bu sarayda doğmasının ardından da çevresine başka muhteşem binaların yapılmasını emrederek burada bir şehir kurdu. 1574'te Gucerât seferinden zaferle dönünce de buraya Fetihpür adını verdi. 1586'ya kadar on iki yıl süreyle Bâbürlüler'in başşehri olan Fetihpür Sikri'yi devletin ve özellikle kendi döneminin ihtişamını yansıtacak şekilde mimari eserlerle süsledi; hatta bu faaliyetini burayı terkedip Agra'ya döndükten sonra da sürdürdü.

Tarihî şehrin harabeleri çok iyi korunmuş durumdadır ve halen Bâbürlü mimarisinin en göz alıcı eserlerinin sergilendiği bir açık müze olarak Hindistan'ın en fazla turist çeken yerlerinden birini teşkil etmektedir. Şehirdeki en önemli mimari eserlerden biri olup 979 (1571-72) yılında bitirilen Fetihpür Sikri Ulucamii, Mescid-i Harâm'dan sonra müslümanların ikinci büyük mâbedi olması amacıyla inşa edilmiş dünyada benzeri bulunmayan muhteşem bir yapıdır ve özellikle Bülend Dervâze adıyla bilinen zafer takı niteliğindeki 1602 tarihli ana giriş kapısı ile ünlüdür (geniş bilgi için bk. FETİHPÜR SİKRI ULUCAMİİ). Caminin arkasındaki alana Selîm Çiştî ile torunu İslâm Han'ın türbeleri, caminin aşağısına

Fetihpür
Sikri'de
Penç Mahal
denilen
beş katlı köşk -
Hindistan

Fetihpür
Sikri'de
Şeyh Selîm
Çiştî'nin
türbesi

ise saray ve hükümet binaları ile aşevleri, çarşılar, kervansaraylar ve hamamlar yapılmıştır. Sarayın bölümlerini oluşturan Dîvân-ı Hâs, Penç Mahal, Dîvân-ı Âm, harem daireleri ve hükümet binaları birbiriyle bağlantılı inşa edilmiş ve etrafı duvarla çevrilen bu külliye Hâthî Pol (filler kapısı) denilen büyük bir kapı ile dışarıya açılmıştır. Ortasında sekiz köşeli bir sütunun yükseldiği tek bir mekândan ibaret olan Dîvân-ı Hâs, bu şehirdeki ulucami gibi dünyada bir benzeri bulunmayan ilginç bir yapıya sahiptir (geniş bilgi için bk. DİVANHÂNE). Dîvân-ı Âm ise 111 tane cumba tarzında duvar bölmesiyle çevrilmiş ve batı tarafına sultanın tahtı yerleştirilmiş genişçe bir mekândan oluşur. Seksen dört simetrik sütunla inşa edilen Penç Mahal, her katı biraz daha küçülen beş katlı bir bina-dır ve yine değişik bir görünüm arz-etmektedir. Hâthî Pol'un aşağı tarafında, doğruluğu kanıtlanmayan bir iddiaya göre Ekber Şah'ın şehri terketmesine suyunun bozulması sebep olan Fetihpür'un özel su sistemi ve kuyusu yer alır. Yine bu mevkide seyir kulesi olarak kullanıldığı tahmin edilen ünlü Hiran Menâr (geyik kulesi) bulunmaktadır. Şehirdeki kervansaraylar tamamen harap durumdadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Eb'ül-Fazl el-Allâmî, *The Akbarnâma* (trc. H. Beveridge), New Delhi 1987, II, 503, 530-531; Abdülkâdir el-Bedâüni, *Muntakhabu-t-Tawârikh* (trc. G. S. A. Ranking v.dğr.), New Delhi 1986, II, 112, 124, 139; E. W. Smith, *The Mughal Architecture of Fatehpur Sikri*, Allahâbâd 1894-98, I-IV; M. Said Ahmed Marahravî, *Âşâr-ı Ekberî or Târîh-i Fetihpür Sikri*, Agra 1906; A. B. M. Husain, *Fatehpur-Sikri and Its Architecture*, Dacca 1907; P. Brown, *Indian Architecture: The Islamic Period*, Bombay 1942; M. Arif Kandeherî, *Târîh-i Ekberî*, Rampûr 1962, s. 149-153; S. A. A. Rizvi, *Fatehpur Sikri*, New Delhi 1972; a.mf. — V. J. A. Flynn, *Fatehpur Sikri*, Bombay 1975; R. Nath, *History of Mughal Architecture*, New Delhi 1982-85, II, 156-267; *Fatehpur-Sikri* (ed. M. Brand — G. D. Lowry), Bombay 1987; "Fatehpur-Sikri", *EI*² (İng.), II, 840.

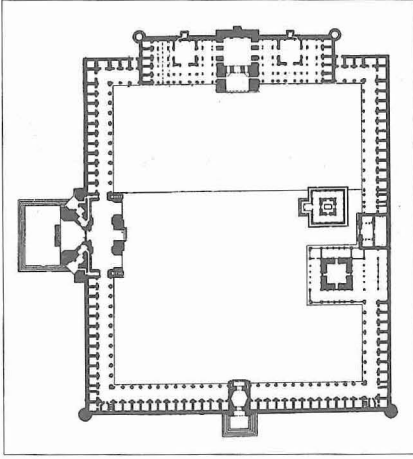
S. ATHAR ABBAS RIZVI

FETİHPÜR SİKRI ULUCAMİİ

Hint-İslâm sanatının
en muhteşem binalarından biri.

Dünyanın en büyük ve en bezemeli camilerinden biri olup Bâbürlü mimarisinin başlıca eserlerindendir; değişik özellikleriyle bütün camiler içinde ayrı bir yer işgal eder. Hint halklarının dinî ve siyasî tek hâkimi olmak isteyen Ekber Şah tarafından, kendi kurduğu Fetihpür Sikri şehrinde şahsının ve devletin gücünü, ihtişamını göstermek amacıyla yaptırılmıştır. 979 (1571-72) tarihli kitâbesinde Mescid-i Harâm'dan sonra en büyük mâbed olmasının istendiği belirtilen cami, Ekber Şah'ın sarayı ile ünlü mu-tasavvıf Selîm Çiştî'nin hankahının yakınında yer almakta, devâsâ boyutlarıyla ve dünyanın hiçbir yerinde eşine rastlanmayan ilginç yapısıyla da bu iddialı durumunu belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır. Cami, 1574 yılında Ekber Şah'ın Gucerât'ta elde ettiği zaferden sonra Fetihpür (zafer şehri) ismini vererek oturmaya başladığı yeni başşehrin gittikçe artan önemine paralel olarak zamanla büyük bir ün kazanmıştır. Yeni bir din kurma hazırlığı içinde bulunan Ekber Şah'ın 12 Rebîülevvel 987 (9 Mayıs 1579) günü düzenlenen mevlid merasimi münasebetiyle minbere çıkıp kendini ilâhî mertebeye yücelttiği ünlü manzum hutbeyi okumasına sahne olan cami, onun şehri terkettiği 1586 yılından sonra da önemini korumuştur. Ekber Şah'ın artık Fetihpür'da oturmadığı halde Dekken'i fethi (1602) münasebetiyle caminin güney kapısını yıktırıp yerine Hindistan'ın en görkemli zafer takılarından biri olan Bülend Dervâze isimli taçkapiyı yaptırması, Fetihpür Sikri Ulucamii'ni kendi büyüklüğünün ve zaferlerinin sembolü olarak görmeye devam ettiğini göstermektedir.

130 basamaklı bir merdivenle çıkılan cami, şehrin güney batısında engebeli bir arazi üzerine inşa edilmiş ve bu amaç-

Fetihpür Sikrî Ulucamiî'nin planı

la kayalık yamaçların düzeltilmesi, ayrıca doğu ve güney taraflarda kemerler üzerine oturtulan bir dolgu yapılması suretiyle 134×157 m. boyutlarında bir platformun teşkil edilmesi gerekmiştir. Yerli Hint mimari anlayışı ile İran mimarisinin karışık uygulandığı derhal belli olan bina, Hint-İslâm sanatının ve cami mimarisinin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Ana hatlarıyla, İslâm sanatında ulucami veya cuma camii (Hindistan'da cami-mescid) adıyla bilinen çok büyük boyutlu cami planına sadık kalınarak inşa edildiği, ancak bu arada bazı yenilikler ve özel düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Bilhassa Kanpür'daki XV. yüzyıla ait Cami-Mescid'de uygulanan planın bir ölçüde geliştirilerek değişik bir biçimde ortaya konulduğu bina, Bâbürlüler devrinde yapılan diğer büyük camiler için de örnek teşkil etmiştir. Caminin minaresi yoktur. Batısında ana ibadet mekânı bulunan 110×157 m. boyutlarındaki avlunun kuzey, güney ve doğu tarafları revaklar ve bu revaklara açılan odalar tarafından çevrilmiştir. Ana ibadet mekânı 88×20 m. ölçülerindedir. Mekke'deki Mescid-i Harâm örnek alınarak yapılan caminin üzeri kubbeye örtülü $12,50 \times 12,50$ m. boyutlarındaki kare bir orta mekânla buraya bağlı iki yan mekândan oluşan ana ibadet mekânı ilgi çekici bir mimari kuruluşa sahiptir. Yan kanatları teşkil eden kısımlar üç taraftan sütunlu bölümlerle çevrilmiş olup ortalarında 7,60 m. kenar uzunluğuna sahip ve üzerleri kubbeye örtülü birer mekân bulunmaktadır. Bu küçük kubbeli mekânları kuşatan kısımların

üstü ise düz bir çatıyla örtülüdür. Kare planlı merkezî mekândan büyük kubbe-ye geçiş, kemerli tromplar üstüne yerleştirilen sekizgen bir kasnak ve bu kasnak üzerinde teşkil edilen onaltıgen geçiş bölümü aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Yan kanatlarda bulunan küçük kubbeli mekânlarda ise kubbelere geçiş dirsekli pandantifler vasıtasıyla olmaktadır. Orta mekân ve yan kanatlar arasındaki bağlantı üçer kemer yardımıyla sağlanmış ve yan kanatların uçlarına kadınlar için yapılan 6×6 m. ölçüsünde kare planlı beşer oda ilâve edilmiştir. İbadet mekânının dışında bulunan ve batı duvarına bitişik inşa edilmiş olan köşelerdeki kuleler vasıtasıyla bu odaların üstündeki bölümlere geçiş sağlanmaktadır.

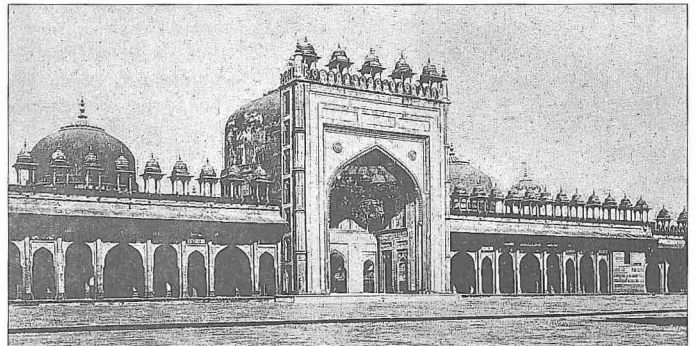
İbadet mekânının içi hiç boş yer bırakmayacak şekilde ağır bir süslemeye sahiptir. Bu durum caminin ana ibadet mekânı içinde yer alan mihraplarda da kendini göstermektedir. 3 m. genişliğinde ve 4,50 m. yüksekliğinde olan ana mihrap, yanlarında bulunan daha küçük iki mihrapla birlikte değişik bir görüntü vermekte ve mermer, kıymetli taş, mozaik ve bunlarla birlikte kullanılmış zengin sırlı çinileriyle göz kamaştırmaktadır. Kanatlarda yer alan küçük kubbeli mekânların içindeki mihraplar da buna benzer özellikler göstermekle birlikte daha değişik bir süslemeye sahiptir. İç bezemede önemli bir yer tutan yazılar mavi boya ve altın yaldızla çok canlı biçimde yazılmış, bütün mimari elemanların üzerinde yer alan kabartma-boyama bitkisel ve geometrik motifler ise camiye bu alandaki en gösterişli örneklerden biri haline getirmiştir.

İbadet mekânının merkezî bölümünü oluşturan büyük kubbeli kısmın avluya bakan cephesi, sivri kemerli bir eyvan şeklindeki 18 m. yüksekliğinde bir cümle kapısı ile dışarıya açılmaktadır. Cümle kapısının ortasında bulunan ana ke-

merli bölümden içeriye açılan üç adet sivri kemerli kapı ile kubbeli mekâna geçilmektedir. Revakların iki katı yüksekliğinde olan bu âbidevi cümle kapısı, arkasındaki mekânı örten kubbenin avludan görünmesini engellemekte ve bütün dikkatleri üzerinde toplamaktadır. Kapı ayrıca üzerinde yer alan oyma mermer, kakma taş ve boya ile yapılmış zengin süslemelerle daha da dikkat çekici bir hale getirilmiştir. Avlunun etrafında bulunan revaklar, sade kare prizma sütunlar üzerinde yükselen sivri kemerleri ve diğer mimari elemanları ile ihtişamlı bir görüntü arz etmektedir. Kemerlerin sacak pervazları üzerinde bulunan siperlikler, Hindistan'ın yakıcı güneşi ve şiddetli muson yağmurları için düşünülmüş önemli birer mimari unsur olup duvar yüzeylerine kıymetli malzemeye işlenmiş gösterişli bezemeleri de daha belirgin bir hale getirmektedir. Bütün örtü elemanlarının üzerinde yer alan küçük kubbeli kameriyelerin yapının silüetine büyük bir güzellik verdiği ve monoton yatay hatları yukarı doğru kırdığı görülmektedir.

Revakların arkasında yer alan düz çatılı, duvarlarında elbise ve kitap koymaya mahsus nişler bulunan odalar, binanın aynı zamanda eğitim amacıyla yapılmış olduğunu göstermektedir. Geniş avlunun ortasında yağmur sularının toplanması için yapılmış bir sarnıç bulunmakta ve buraya bir merdivenle inilmektedir. Avlunun batı tarafında Selîm Çiştî ile torunu İslâm Han'a ait iki türbe yer almakta ve özellikle tamamen beyaz mermerden olan Selîm Çiştî'nin türbesi, verandasını ve pencerelerini örten oyma geometrik desenli mermer şebekeleriyle dikkat çekmektedir.

Caminin cümle kapılarının en muhteşemi, güneyde yer alan Bülend Dervâze adlı piştak olup 40 metrelik cephe genişliği ve 54 metrelik yüksekliğiyle normal boyutların çok üstünde bir zafer ta-

Fetihpür
Sikrî Ulucamiî -
Hindistan

ki özelliğindedir. Ekber Şah'ın Dekken zaferinin hâtresini yaşatan bu kapının güney istikametinde yapılmış olması fet-hedilen bölgelerin bu yönde bulunmasıyla ilgilidir. Zengin süslemelerin ve değişik mimari unsurların yanı sıra üzerinde Ekber Şah'ın düşünce ve inançlarını yansıtan kitâbelerin de bulunması kapının önemli özellikleri arasındadır. Caminin doğusunda yer alan ve Ekber Şah'ın günlük ibadetleri için camiye gelirken kullandığı kapı olan Bâdşâh Dervâze'deki kitâbede caminin yapım tarihi yer alır. Binalar zümresinin kuzey cephesi son derece sadedir ve bu kısımda kapı da bulunmamaktadır.

Bütün binaların yapımında kullanılan ana malzeme kırmızı kum taşı olmakla birlikte sarı kum taşı, mermer ve kara kayagan taşından da yaygın biçimde faydalanılmıştır. Özellikle değerli malzeme ve kıymetli taşların da kullanıldığı süslemelerin, binanın yapılışı sırasında cömertçe harcanan maddî kaynakların ve gösterilen itinanın büyüklüğü bu eseri İslâm sanatı içinde farklı bir yere koymaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

J. Ferguson, *History of Indian and Eastern Architecture*, London 1876, tür.yer.; E. Diez, *Die Kunst der islamischen Völker*, Berlin 1915, s. 130-142; M. S. Briggs, *Muslim Architecture in India*, Oxford 1951, tür.yer.; P. Brown, *Indian Architecture: The Islamic Period*, Bombay 1956, tür.yer.; S. A. A. Rizvi — V. J. A. Flynn, *Fathpur-Sikri*, Bombay 1975; G. Mitchell, *Architecture of the Islamic World*, London 1984, s. 271; R. Nath, *History of Mughal Architecture*, New Delhi 1985, s. 191-201; E. W. Smith, *The Moghul Architecture of Fathpur-Sikri*, New Delhi 1985, IV, 1-15, ayrıca bk. tür.yer.; a.mlf., "Architectural Masterpieces of the Mughal Emperors", *MW*, XXXIX/2 (1949), s. 102-112; J. D. Hoag, *Islam, Weltgeschichte der Architektur*, Stuttgart 1986, s. 192-194; T. H., "Ekber", *İA*, IV, 214; "Fethpûr Sikrî", a.e., IV, 582; "Fathpûr-Sikrî", *EP*² (İng.), II, 840.

A. ENGİN BEKSAÇ

FETRET

(الفتره)

İki peygamber arasında
hak dine davetin
kesintiye uğradığı dönem.

Fetret kelimesi sözlükte, "bir şeyin şiddetini kaybedip gevşemesi ve zayıflaması" anlamındaki fütür masdarından isim olup "zaaf, gevşeme, gücünü ve tesirini kaybetme" mânâsına gelir. Fetret daha ziyade Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında geçen tebliğci dönem için kulla-

nılır. Bu dönemde yaşayan topluluklara da "fetret ehli" denir. Ayrıca Kur'an'ın Hz. Peygamber'e indirilişi esnasında vahyin kesintiye uğradığı zaman, devletlerin tarihinde merkezî otoritenin zayıflayıp yönetim boşluğunun doğduğu ve tasavvufta müridin seyrü sülûkte gevşeklik gösterdiği dönemler de fetret olarak adlandırılır.

Kur'an-ı Kerim'de meleklerin ara vermeden, durup dinlenmeden Allah'ı tesbih etmeleri (el-Enbiyâ 21/20) ve kâfirlerin çekeceği azabın aralıksız devam edeceği hususu (ez-Zuhruf 43/75) fetret kökünden türeyen fiillerle anlatılarken kelime sözlük anlamında kullanılmış, kendilerini cennetle müjdeleyen ve cehennemle korkutan bir peygamberin gelmediğini ileri sürmemeleri için Hz. Peygamber'in Ehl-i kitaba fetret döneminde gönderildiği bildirilirken de (el-Mâide 5/19) fetretin terim anlamına temas edilmiştir. Müfessirler, iki peygamber arasında geçen süreye fetret adının verilmesini, insanları ilâhî emirlere uygun olarak yaşamaya sevkeden sebeplerin zayıflamasıyla açıklamışlardır (Fahreddin er-Râzî, XI, 194-195).

Fetret, Hz. Peygamber'e nisbet edilen çeşitli rivayetlerde de sözlük ve terim anlamlarında kullanılmıştır (meselâ bk. Buhârî, "Teheccüd", 18; Müslim, "Zühd", 41). Hadislerde, Resûl-i Ekrem'in fetret döneminde yaşayıp ölenlerin âhirette bir nevi imtihana tâbi tutulacağını ifade ettiği nakledilir (aş. bk.). Yine ilgili rivayetlerde Hz. Peygamber'in, İslâm öncesi dönemde yaşayan ve Hz. İbrahim'in dinine inanan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ile Varaka b. Nevfel'in cennetlik olduklarını söylediği belirtilir (Beyhakî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, I, 417-418).

Akaid ve kelâm literatüründe fetret daha çok, bir peygamberin ortaya koyduğu, tahrife uğramamış bir davetle karşılaşma imkânından mahrum kalan insanların dinî sorumluluğu açısından üzerinde durulan bir kavramdır. İslâm dininin varlığından haberdar olmayan ve İslâmiyet'i kabul etmesi için herhangi bir davetle karşılaşmayan bir insanın öldürülmesi halinde doğacak hukukî netice konusunda Ebû Hanîfe'ye atfedilen bir rivayetten (Bağdâdî, s. 328) anlaşıldığına göre bu meseleye dair tartışmalar II. (VIII.) yüzyıla kadar uzanır. Peygamber davetinden yeterince haberdar oldukları halde iman etmeyenlerin sorumlu tutulacakları hususunda ittifak eden İslâm âlimleri fetret ehlini çeşitli gruplara ayır-

mışlardır. Bu grupları üç ana bölümde toplamak mümkündür. a) Ağırlıklı görüşe göre, hiçbir peygamberin davetinden haberdar olmayan kimselerden Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasındaki dönemde yaşayan, akıl yürüterek veya geçmiş semavî dinlerin tesiriyle tevhide inananlar âhirette kurtuluşa erecek, tevhid akidesinden saparak Allah'a ortak koşanlar sorumlu tutulacaklardır. Metafizik düşüncelerden ve dinî inançlardan tamamen mahrum bulunan kimse-ler ise gerçek anlamda fetret ehlini teşkil ederler. Hz. Peygamber'in nübüvvetinden önce tevhid akidesini benimseyen Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Varaka b. Nevfel, Kus b. Sâide gibi muvahhidler (Hanîfler) ilk kısma örnek oluşturur; puta tapan bütün Arap müşrikleri ise ikinci kısma girenleri temsil ederler. İslâmiyet'in ortaya çıktığı tarihten sonra yaşamla birlikte bu dinin varlığından haberdar olmayanlar da fetret ehlinen kabul edilir. Bu gruba, genellikle kültür ve medeniyetten uzak bazı coğrafi bölgelerde yaşayan ve bugün bile örneklerine rastlanan ilkel topluluklar oluşturur. b) Hz. Peygamber'in anne ve babası İslâm öncesi dönemde yaşayan fetret ehline dahil bulunduğu halde onun birinci derecede yakını olduklarından âlimlerce müstakil olarak ele alınmışlardır. c) Ergenlik çağına ulaşmadan ölen müslüman ve kâfir çocukları da fetret ehli içinde mütalaa edilmiştir.

İster İslâm öncesi dönemde ister İslâmî devirde yaşamış olsun, peygamber davetinden hiçbir şekilde haberdar olmayanların dinî sorumluluğu hususunda ileri sürülen görüşleri dört noktada toplamak mümkündür.

1. Fetret ehli putperest, müşrik, hatta tanrıtanımaz bile olsa dinî bir yükümlülük altında bulunmadığından âhirette kurtuluşa erecek ve cennete girecektir. Bu kanaat, insanların dinî bakımdan sorumlu tutulmasını peygamber davetinden haberdar olma şartına bağlayan temel görüşün bir sonucudur. Buna göre peygamber davetine muhatap bulunmayan insanlar akıl yürüterek dinî mükellefiyetlerin nelerden ibaret olduğunu bilemezler. Çünkü akıl tek başına iyi ile kötü hakkında hüküm vermekten âcizdir. Nitekim Kur'an'da, peygamber gönderilmedikçe insanların helâk edilmeyeceği ve azaba uğratılmayacağı bildirilmiş (el-İsrâ 17/15-16; eş-Suarâ 26/208-209; el-Kasas 28/59), sorumlu tutulmaları için insanlara peygamber gönderil-